

درجه‌بندی عوامل موفقیت فضای جمعی در مقیاس شهری نمونه موردی: فرانسه و ایتالیا

سیده فاطمه مردانی
کارشناس ارشد معماری، دانشگاه هنر تهران
seyedehfatemehmardani@gmail.com

چکیده

فضای جمعی، گستره مهمی از شهر است که طی ساعات شبانه‌روز در اختیار شهروندانی از اقشار متنوع بوده و از تنوع فعالیتی برخوردار است. شهروندان برای حضور در این فضاها ممنوعیت صنفی، قومی و یا زمانی ندارند. موفقیت فضای جمعی، مقوله‌ای مستقل از شکل‌گیری آن بوده و ممکن است یک فضای جمعی موفق در شهر، نشانه‌های ظاهری شاخصی نسبت به یک فضای جمعی منفعل نداشته باشد.

پژوهش حاضر مبتنی بر مطالعات میدانی و تجربه عینی فضاهای جمعی، نمونه‌هایی از این فضاهای موفق را در شهرهای فرانسه و ایتالیا مورد بررسی قرار می‌دهد. میزان موفقیت فضاهای جمعی را چگونه می‌توان ارزیابی کرد؟ موفقیت این فضاها وابسته به چه عامل یا عواملی بوده و میزان تأثیر هر یک چه اندازه است؟

موفقیت فضاهای جمعی در شهرهای اروپایی، وابسته به عوامل متعددی همچون موقعیت مکانی و جغرافیایی، پیشینه تاریخی، روند شکل‌گیری و تکامل، عوامل فرهنگی-اجتماعی و عوامل مصنوع دیگر است. مشاهده و بررسی فضاهای جمعی مورد مطالعه، سبب می‌شود عوامل مؤثر در موفقیت فضای جمعی را در قالب سه گروه عوامل تاریخی، طبیعی و کارکردی طبقه‌بندی کرد.

طراحی و ساخت فضاهای جمعی جدید و نیز بازسازی فضاهای شهری منفعل و تبدیل آن به فضای جمعی پویا، متأثر از ارزیابی این عوامل در هر فضا است؛ به این ترتیب شناخت عوامل موفقیت فضای جمعی حائز اهمیت بوده و می‌تواند موفقیت و سرزندگی آن را تضمین کند. بررسی میزان اهمیت هر یک از این عوامل در شهرهای فرانسه و ایتالیا مبین آن است که عامل تاریخی و کارکردی، بالاترین و عامل طبیعی پایین‌ترین درجه اهمیت را دارد.

واژگان کلیدی

فضای جمعی، عوامل تاریخی، عوامل طبیعی، عوامل کارکردی.

مقدمه

فضا ندارد. توجه به این نکته که فضای جمعی شکل گرفته و یا در حال شکل‌گیری، تحت تأثیر چه عواملی می‌تواند در گذر زمان، موفقیت و کارآمدی خود را ضمانت کند، ضرورت پرداختن به پژوهش حاضر است.

برای کاستن از متغیرهای اثرگذار بر عوامل موفقیت فضای جمعی، عامل گونه مخاطب را حذف می‌کنیم؛ به این ترتیب، مخاطب پژوهش از یک سو گردشگری است که پس از بازدید از بنای تاریخی، به محوطه باز مقابل آن وارد می‌شود و از سوی دیگر شهروندی است که به انجام فعالیت روزمره مانند شرکت کردن در مراسم مذهبی کلیسا، ملاقات با دوستان و یا مکث و استراحت پرداخته و مجال حضور در یکی از عرصه‌های باز شهر خود را دارد.

انسان موجودی اجتماعی بوده و پیشینه تاریخی سکونت در شهرها گواه آن است که پویاترین لحظات زندگی شهروندان در عرصه‌های عمومی شهر رقم می‌خورد. انسان برای برقراری تعاملات اجتماعی با دیگران نیازمند بستر مناسبی است؛ فضاها، جمعی، تجسم کالبدی نیاز افراد به برقراری روابط با یکدیگر است.

شناخت شهر و مکان‌یابی عرصه‌هایی که انسان‌ها در آن بتوانند آزادانه حضور داشته باشند، نیازهای اولیه خود را مرتفع نموده و با یکدیگر تعامل کنند، امری ضروری است. چه بسا فضای جمعی طراحی شده در یک شهر مورد استقبال عموم نبوده و در مقیاس خود، موفق نباشد. موفقیت یک فضای جمعی تابع عوامل بسیاری است که الزاماً ارتباطی مستقیم با عوامل اثرگذار بر پیدایش آن

فرضیه

فقدان عرصه‌های جمعی پویا و کارآمد در شهرهای امروزی، ضرورت طراحی و ساخت این فضاها را نمایان‌تر می‌کند. از سوی دیگر، پرداختن به این مهم، نیازمند مطالعه عوامل اثرگذار بر پیدایش، توسعه و موفقیت فضای جمعی است. در ادامه با بررسی شاخصه‌های فضایی متعدد، عوامل مؤثر بر موفق بودن فضای جمعی شناخته می‌شود.

مکان‌یابی فضای جمعی شهرها وابسته به حافظه تاریخی مردم است. اغلب فضاها، جمعی پویا علاوه بر کارآمد بودن، در مجاورت یک بنای تاریخی (مذهبی یا حکومتی) در مرکز شهر شکل گرفته‌اند. در حالی که عناصر طبیعی نقش مؤثرتری در مکان‌یابی و طراحی آن بنای تاریخی داشته است.

عوامل موفقیت فضای جمعی

فضاهای جمعی تحت تأثیر عوامل متعددی شکل گرفته و به حیات خود ادامه می‌دهند. این فضاها در طول زمان مورد استقبال افراد (شهروندان و گردشگران) قرار گرفته، به تدریج در خاطره جمعی ثبت می‌شود و گاه با شکست مواجه می‌شود. فضای جمعی موفق فضایی است که ترکیب متنوع‌تری از مردم را به سوی خود جذب می‌کند؛ تعاملات اجتماعی و ملاقات در آنها در سطح بالایی صورت می‌گیرد؛ تعداد زوج‌ها و گروه‌ها در فضا بیشتر بوده و حضور زیاد گروه‌های مردم، نشان برگزیدگی فضا است. طبق آمار این گونه فضاها در جذب افراد تنها نیز موفق‌تر عمل می‌کنند (رشیدپور، ۱۳۹۴).

از سوی دیگر، طراحی فضای جمعی با لحاظ کردن نیازها و ترجیحات مردم و فراهم آوردن محیطی برای پاسخ به نیازهایشان، یکی از شروط جذب مردم و موفقیت فضای جمعی است. از نظر "مونت گمری" تشخیص اینکه چرا یک مکان موفق است و چگونه می‌توان این موفقیت را ایجاد کرد و درک این موضوع که آیا مکان‌های مشابه آن در جاهای دیگر نیز می‌تواند موفق باشد یا خیر، بسیار دشوار است (همان). در عین حال مونت گمری، فضایی را موفق می‌نامد که زنده‌تر و فعال‌تر باشد. به نظر می‌رسد عوامل مؤثر

فضای جمعی و ویژگی‌های آن

فضا به تنهایی مفهومی ندارد؛ زمانی واجد معنا و ارزش است که انسان‌ها در آن حضور داشته و به انجام فعالیت‌هایی مشغول باشد. شهر، ظرف مشترک و عرصه زیست شهروندان بوده و نیازمند فضاها، طراحی شده‌ای است که فعالیت‌های جمعی افراد در آن انجام شود. فضای جمعی تعریفی در مقابل فضای خصوصی است؛ بدین معنا که به شخص خاصی تعلق ندارد، عام بودن در مقابل خاص بودن (لواسانی، ۱۳۹۳). استفاده‌کنندگان از فضای شهری لزوماً یک هویت واحد پیدا نمی‌کنند؛ در حالی که در فضای جمعی، جمع در مقابل فرد قرار دارد و در پس این مکان، پدیده جامعه تولید می‌شود. به این ترتیب استفاده‌کنندگان از فضای جمعی به یک گروه تبدیل می‌شوند (منصوری، ۱۳۸۸).

از مهم‌ترین ویژگی‌های فضای جمعی، در دسترس بودن آن برای تمام اقشار اجتماعی و در تمام ساعات شبانه‌روز، استقرار در مسیرهای اصلی شهر، تنوع کاربری در اطراف آن و برقراری روابط و تعاملات اجتماعی در آن بوده و قوی‌ترین عامل در مکان‌یابی یک فضای جمعی موفق، وجود خاطره جمعی است. سایر عوامل مؤثر در موفقیت این مکان‌ها، پتانسیل کالبدی مانند قرارگیری در تقاطع‌ها، میدان‌ها، پتانسیل اکولوژی، خوش‌نام بودن و ... است (همان).

عوامل کارکردی‌اش بتواند اثرگذاری لازم و کافی میان شهروندان داشته باشد.

عامل طبیعی

شهر به تناسب بستر طبیعی آن ساخته شده و رشد می‌کند؛ گاه یک رود، عامل پیدایش هسته اولیه شهر و توسعه آن است. به همین ترتیب، عوامل طبیعی بر اجزاء شهر و از جمله فضاهای جمعی نیز اثرگذار است. گاه یک چشمه، عامل پیدایش فضای جمعی شهر است. چنانچه پیدایش فضای جمعی، تابع عوامل طبیعی شهر باشد، ممکن است این عوامل، به موفقیت آن فضا نیز منجر شود. در صورتی که بستر شهر -توپوگرافی طبیعی مانند کوه و تپه؛ آب‌های سطحی و زیرزمینی مانند رود، قنات و چشمه؛ عرصه‌های سبز مانند جنگل و چمنزار- امکان برخورداری از عوامل طبیعی را به عرصه‌های جمعی شهر ندهد، الحاق عناصر طبیعی همچون کاربرد آب‌نما و کاشت گیاهان، تلاشی برای بالا بردن جذابیت‌های فضایی و موفقیت آن است.

بررسی نمونه‌های موردی

پس از شناخت عوامل مؤثر در موفقیت هر یک از فضاهای جمعی، در ادامه به بررسی چند نمونه از این فضاها در شهرهای اروپا پرداخته می‌شود:

• فضای تاریخی - مذهبی، عرصه مقابل کلیسای نوتردام - پاریس
این فضا بر روی «ایل دو لاسیته»، جزیره‌ای بر روی رود «سن» در محله لاتین قرار دارد که بافت قدیم شهر و هسته شکل‌گیری پاریس است. قدیمی‌ترین کلیسای شهر، متعلق به قرن ۱۲ میلادی بوده و هم‌زمان مورد توجه برای شهروندان و گردشگران است؛ شهروندان برای عبادت و انجام مراسم آیینی و گردشگران به قصد بازدید از کالبد تاریخی و دریافت روح جاری در یک فضای مذهبی و مقدس مراجعه می‌کنند. استقرار این فضا در مجاورت رود سن به جذابیت منظرین آن افزوده است. تعاملات اجتماعی شهروندان و گردشگران بسیاری که از پاریس و قدیمی‌ترین کلیسای شهر بازدید می‌کنند، اتفاق غالب این فضا است؛ میدانی گشوده و یکدست، فاقد عناصر کالبدی در میانه میدان. کاربری‌های تجاری در لبه میدان به خوبی طراحی شده و فعال‌اند. سهولت دسترسی به فضای واقع در قلب تاریخی شهر از طریق شبکه حمل‌ونقل عمومی و یا دسترسی پیاده، موفقیت این فضا را دوچندان می‌کند. حیاط مقابل کلیسای نوتردام پاریس، یکی از مهم‌ترین فضاهای جمعی این شهر است؛ فضایی سرزنده و پویا که تا ساعات پایانی شب، خاموشی نداشته و مردم در آن رفت‌وآمد می‌کنند (تصویر ۱).

در موفقیت فضای جمعی بسیار متنوع بوده و متناسب با نحوه نگرش پژوهشگر و تخصص او می‌تواند متفاوت باشد. به این ترتیب پژوهش حاضر، معیارهای مؤثر در موفقیت فضای جمعی -فارغ از عوامل اثرگذار در طراحی آن‌ها- را به سه دسته تاریخی، طبیعی و کارکردی تقسیم می‌کند.

عامل تاریخی

شهر با خاطره جمعی مردمان آن -تصویر ذهنی مشترک- گره خورده است. افراد در سنین بالا تجربیات عینی از فضاهای شهر خود دارند و در طول زمان شاهد تغییرات آن بوده‌اند و جوان‌ترها نیز اگرچه خاطرات کمتری از شهر خود دارند، اما روح وابستگی به فضاهای شهری را با دقت بیشتری دریافت می‌کنند. گذر زمان، شهر را واجد ارزش تاریخی کرده و آن را برای انسان‌ها خاطره‌ساز می‌کند. آن چنان که قوی‌ترین عامل در مکان‌یابی یک فضای جمعی موفق، توجه به وجود خاطره جمعی از فضا است (منصوری، ۱۳۸۸). این عامل در ادامه حیات و موفقیت فضاهای جمعی نیز مؤثر است. تاریخ، خاطره‌ساز است و آن چنان بر اذهان نفوذ دارد که می‌تواند فضا را صرف‌نظر از عوامل کارکردی‌اش به قدرت برساند. ساختمان‌تاثیر شهر و جلوخان آن در ذهن شهروندان و حتی گردشگران آگاه، در طول زمان ثبت شده و مردمان نسل‌های جدید تا حدودی ناخودآگاه و به‌واسطه پارادایم رفتاری ناشی از گذشتگان خود، با این فضا ارتباط می‌گیرند.

عامل کارکردی

عوامل کارکردی شامل موقعیت در شهر، نحوه دسترسی، همسایگی‌ها، عناصر کالبدی فضا، هندسه و تناسبات، وجود امنیت، میزان حضور افراد و ... است. میزان اثرگذاری هر یک از این عوامل بر موفقیت فضاهای جمعی، متفاوت بوده و ممکن است یکی نقض‌کننده دیگری باشد. پژوهش حاضر، با اصالت دادن به برآیند تأثیر عوامل مذکور، موفقیت یا عدم موفقیت فضا را بررسی می‌کند. قرارگیری یک فضای جمعی در مسیر رفت‌وآمد عموم، نزدیکی به شبکه حمل‌ونقل شهری، تنوع کاربری‌های اطراف فضای جمعی به‌منظور پاسخ به نیازهای اولیه افراد، امکان استفاده هم‌زمان از فضای واحد توسط اقشار مختلف جامعه، امکان حضور افراد کم‌توان (کودکان، سالمندان و معلولان)، امکان برقراری تعاملات اجتماعی مؤثر، آراستگی ظاهری فضا، رعایت تناسبات فضایی، کاربرد مصالح متناسب با روح فضا، ایجاد حس امنیت در ساعات مختلف شبانه‌روز و ... از عواملی است که به افزایش جذابیت یک فضا برای مردم و در نتیجه موفقیت آن منجر می‌شود. چه بسا فضای جمعی موفق، ریشه تاریخی نداشته، اما تحت تأثیر

تصویر ۱. گشودگی عرصه مقابل کلیسای تاریخی نوتردام پاریس، فضایی مناسب برقراری تعاملات اجتماعی.

مأخذ: <https://farm8.staticflickr.com>

تصویر ۲. گشودگی و یکپارچگی میدان تاریخی دل دوئومو در میلان، امکان انجام فعالیت‌های گروهی خودجوش.

مأخذ: <https://i.ytimg.com>

تصویر ۳. کلیسای تاریخی دوئومو و گالری ویتوریو امانوئل دوم (Galleria Vittorio Emanuele II) بناهای شاخص میدان دوئومو در میلان.

مأخذ: <http://anclmilano.it/wp-content/uploads/2016/06/duomo-.jpg>

فضای تاریخی - مذهبی، میدان دل دوئومو - میلان

این فضا در بافت قدیمی شهر میلان، مقابل کلیسای دوئومو، در مجاورت گالری ویتوریو امانوئل دوم و میدان اصلی شهر است. دسترسی به این فضای گشوده از طریق مترو و خیابان‌های متعددی که با میدان تقاطع دارد، میسر می‌شود. سهولت دسترسی به این میدان که بر روی محور تاریخی منتهی به کاخ اسفورزسکو و دقیقاً در مرکز جغرافیایی شهر میلان قرار گرفته، از عوامل موفقیت میدان دل دوئومو است. از سوی دیگر، حضور قدیمی‌ترین کلیسا، تاریخی‌ترین مرکز تجاری شهر و نیز فروشگاه‌های پیرامون میدان، تنوع کاربری‌های مذهبی، تجاری و فراغتی را فراهم می‌کند. گشودگی و یکدست بودن میدان، عدم حضور عوامل مزاحم مانند تعدد مبلمان و پرهیز از فضاهای سبز غیرضروری، امکان تجمع افراد و انجام فعالیت‌های گروهی خودجوش را در اختیار کاربران قرار می‌دهد. مجسمه مرکز میدان دل دوئومو میلان، امانوئل دوم و سربازان تحت هدایت او، اشاره به روایت تاریخی نبرد «سن مارتینو» دارد. از آنجاکه هیچ‌یک از عناصر طبیعی در این میدان حضور ندارد، موفقیت این مجموعه می‌تواند وابسته به عوامل تاریخی و کارکردی آن باشد (تصویر ۲ و ۳).

فضای تاریخی - آیینی، میدان تروی - رم

میدان تروی در مرکز تاریخی شهر رم، در مجاورت بناهای قدیمی و نزدیک به یکی از خیابان‌های مهم شهر - دل کورسو - قرار دارد. شهرت میدان، به وجود بزرگ‌ترین آب‌نمای شهر در محل یکی از قنات‌های باستانی رم بوده که متعلق به دوران باروک است. این فضای جمعی موسوم به چشمه عشاق، ریشه در افسانه‌های ایتالیایی داشته و در طول تاریخ در خاطر افراد، ماندگار شده است. اگرچه شکل‌گیری میدان تروی، وابسته به عامل طبیعی آب (با رویکرد کارکردی) بوده، اما موفقیت این فضای شهری، مدیون عامل تاریخی نیز هست؛ فضایی که هم حداکثر کارکرد شهری خود را متناسب با شرایط زمان حفظ کرده و هم به تناسب ارتباط میان فضا و مردم، خود را به افراد شناسانده و در ذهن آن‌ها به مونومان شهری تبدیل شده است. به نظر می‌رسد نقش عامل طبیعی در این فضا، در ابتدا از جنبه زیبایی‌شناسانه نبوده، بلکه وجه کاربردی آن مطرح بوده؛ اگرچه در طول زمان، با گسترش شهر و ارتقاء سیستم آب‌رسانی، عامل زیبایی و حظ بصری، اهمیت بیشتری یافته است. سهولت دسترسی به این فضا و موقعیت مکانی آن در شهر باعث می‌شود در معرض رفت‌وآمدهای بسیاری قرار بگیرد و موجب سرزندگی بیشتر آن شود. به این ترتیب، موفقیت میدان تروی، وابسته به هر سه عامل طبیعی، کارکردی و تاریخی است (تصویر ۵ و ۶).

فضای تاریخی - مذهبی، میدان دل دوئومو - فلورانس

کلیسای جامع سانتا ماریا دل فیوره، کلیسای اصلی شهر در قلب تاریخی فلورانس قرار گرفته است. گشوده بودن محوطه اطراف این مجموعه، شامل کلیسا، برج ناقوس و بنای تعمیرگاه، یکی از نقاط قوت آن است. ساختمان هشت‌ضلعی تعمیرگاه سن جان، با حفظ فاصله‌ای، مقابل ورودی اصلی کلیسای سانتا ماریا دل فیوره بوده، درحالی‌که برج ناقوس جوتو به کلیسا چسبیده است. گذرهای متعددی که به این عرصه شهری منتهی می‌شوند، همه پیاده‌راه بوده و حضور سواره در لایه‌های دورتر امکان‌پذیر است. وجود یک حلقه پیاده‌محور، به شهروندان و گردشگران این امتیاز را می‌دهد که آزادانه در این فضای جمعی به فعالیت پرداخته و دغدغه نامنی فضا و تداخل حریم سواره و پیاده را نداشته باشند. مجاورت این مجموعه با محوطه‌ها و بناهای تاریخی متعددی مانند موزه سانتا ماریا دل فیوره، کلیسای سن لورنزو، میدان جمهوری و میدان سانتا ماریا نوولا یکی از عوامل موفقیت این فضای جمعی است. عظیم بودن کلیسا و برج ناقوس و تمایزی که در خط آسمان شهر فلورانس ایجاد کرده، منظر شاخصی از این مجموعه در ذهن افراد ثبت کرده و به خاطر ساز بودن آن منجر شده است. از آنجاکه هیچ‌یک از عناصر طبیعی در این میدان حضور ندارد، موفقیت این مجموعه می‌تواند وابسته به عوامل تاریخی و کارکردی آن باشد (تصویر ۴).

تصویر ۴. مجاورت بناهای تاریخی ارزشمند مانند کلیسای سانتا ماریا دل فیوره و عرصه‌های گشوده شهری اطراف آنها، سرزندگی میدان دل دوئومو فلورانس.

مأخذ: <https://viaggideimesupi.files.wordpress.com>

تصویر ۶. حضور عنصر منظرین آب و قدمت تاریخی بناها و خیابان‌های اطراف، میدان تروی رم.

مأخذ: <http://2.bp.blogspot.com>

تصویر ۵. شکل‌گیری میدان تروی وابسته به وجود بزرگ‌ترین آب‌نمای رم در محل یکی از قنات‌های باستانی شهر.

مأخذ: <https://static.independent.co.uk>

تصویر ۷. میدان سن مارکو ونیز حاصل ترکیب دو مستطیل و کشیدگی مستطیل فرعی در امتداد محور دید به دریا. مأخذ: <http://3.bp.blogspot.com>

تصویر ۸. موقعیت مکانی و ارتباط بلافاصله میدان سن مارکو ونیز با دریای آدریاتیک. مأخذ: <https://www.askideas.com>

فضای تاریخی - آیینی، میدان سن مارکو - ونیز

میدان سن مارکو، میدان اصلی شهر تاریخی ونیز است. کلیسای سن مارکو مشهورترین و تاریخی‌ترین کلیسای شهر، با معماری بیزانسی مهم‌ترین بنای این میدان بوده و در امتداد محور اصلی آن قرار گرفته است. سه بدنه دیگر این میدان مستطیلی شکل را، ساختمان‌های تاریخی سه‌طبقه تشکیل داده که امروزه به کافه‌ها، رستوران‌ها و فروشگاه‌های صنایع‌دستی و محصولات بومی تبدیل شده‌اند. میدان سن مارکو در قرن ۹ میلادی ساخته و یک میدان کوچک با کشیدگی عمود بر میدان اصلی، در قرن ۱۱ میلادی به آن اضافه شد. برج ناقوس کلیسای سن مارکو در محل تقاطع دو میدان قرار گرفته و در مجموع یک میدان پیوسته‌ال‌شکل ایجاد شده است. مستطیل کوچک در امتداد محور اصلی خود، ناظر به دریا (آب به‌عنوان عنصر طبیعی) و هم‌تراز آن بوده و در روزهای بارانی، آب دریا به داخل میدان سرریز می‌شود. گشودگی و یکدست بودن فضای میدان، امکان تجمع افراد و انجام فعالیت‌های جمعی را به‌سادگی ممکن می‌سازد؛ آن‌چنان‌که کافه‌ها و رستوران‌ها، نیمکت‌ها، صندلی‌ها و حتی سن اجرای موسیقی را داخل میدان گذاشته و در ساعات مشخصی به اجرای موسیقی زنده می‌پردازند. اگرچه ونیز تاریخی، رنگ و بوی زندگی و حضور شهروندان را همچون گذشته ندارد، اما میدان سن مارکو همچنان سرزندگی و پویایی خود را حفظ کرده و به‌عنوان اصلی‌ترین میدان شهر، شاهد حضور افراد بسیاری به‌ویژه گردشگران در طول شبانه‌روز است. موفقیت میدان سن مارکو وابسته به هر سه عامل طبیعی، کارکردی و تاریخی است (تصویر ۷ و ۸).

فضای تاریخی - تجاری، میدان ناوونا - رم

ناوونا، مشهورترین میدان تاریخی شهر رم، در محل سابق استادیومی باستانی ساخته شده است. این میدان که ابتدا محل برگزاری مسابقات اسب‌دوانی و ارابه‌رانی بوده، در گذر زمان تبدیل به بازار مرکزی شهر شده و امروزه یکی از موفق‌ترین فضاهای جمعی رم است. ساختمان‌های تاریخی و باشکوه اطراف میدان مانند کلیسای سنت آگنس و عناصر فیزیکی مانند ابلیسک، آب‌نماهای تاریخی و مشهور از هنرمندانی همچون «برنینی» و نیز مبلمان میدان، از عوامل خاطره‌ساز بودن آن به شمار می‌رود. کاربری‌های تجاری فعال در اطراف میدان شامل کافه‌ها، رستوران‌ها و فروشگاه‌های کالای موردنیاز کاربران فضا، به جذابیت و سرزندگی میدان می‌افزاید. برخلاف شهرت و مقیاس عملکردی میدان، گذرهای محدودی به آن منتهی می‌شوند. از سوی دیگر، تناسب و کشیدگی غیرمعمول، حس پویایی و تحرک میدان را افزایش داده و به حضور طولانی‌تر مخاطبان در فضا منجر می‌شود. بالا بودن میزان رفت‌وآمد شهروندان و گردشگران، بساط کردن دست‌فروشان و هنرمندان، ازدحام افراد در رستوران‌ها و کافه‌های میدان و مواردی از این قبیل، گواه موفقیت این فضای جمعی بوده که مدیون عوامل تاریخی، کارکردی و طبیعی است (تصویر ۱۰).

تصویر ۱۰. میدان ناوونا در شهر رم، حضور هنرمندان و فروشندگان خیابانی، از عوامل سرزندگی و پویایی میدان، مأخذ: آرشيو پژوهشکده نظر، ۱۳۹۴.

فضای تاریخی - آیینی، میدان دل کامپو - سیه‌نا

میدان اصلی و مرکزی شهر سیه‌نا، در گذشته محل یک فوروم رومی بوده، سپس کارکرد یک بازار شهری داشته و در حال حاضر یک عرصه شهری فعال و شاخص‌ترین فضای جمعی شهر است. میدان دل کامپو در طول تاریخ، همواره مکانی برای تجمع افراد و برگزاری جشن‌ها، مراسم و مسابقاتی مانند اسب‌دوانی بوده و این امر در حافظه مردمان شهر، ثبت شده است. این میدان پیاده‌محور، هندسه و طرح متفاوتی دارد؛ پلان آن صدفی‌شکل است، در ترازوی پایین‌تر از معابر اطراف شکل گرفته و ۱۱ گذر به آن منتهی می‌شود. کف‌سازی میدان شامل ۹ شعاع آجر فرش (به نشانه فرمانروایی ۹ پادشاه از سال ۱۲۸۷ تا ۱۳۵۵ میلادی) بوده و همه شعاع‌ها شبیه به سمت مرکز (کاخ حکومتی) دارد. شیب حاصل از توپوگرافی طبیعی میدان، سبب می‌شود این فضا مانند یک آمفی‌تئاتر در خدمت مردم باشد. به این ترتیب، کاخ مردم و برج مانگیا، دقیقاً در مرکز دید افرادی است که بر روی کف میدان آرمیده‌اند. از سوی دیگر، شباهت بصری ساختمان‌های اطراف میدان به لحاظ رنگ، مصالح، جزئیات نما و مواردی از این قبیل، به وحدت و یکپارچگی فضا افزوده و درک و خوانش آن را برای مخاطب آسان می‌کند. موفقیت میدان دل کامپو عمدتاً مدیون عوامل تاریخی و کارکردی است (تصویر ۹).

تصویر ۹. سرزندگی دل کامپو، میدان اصلی و مرکزی شهر تاریخی سیه‌نا. مأخذ: آرشيو پژوهشکده نظر، ۱۳۹۴.

فضای تاریخی - تفریحی، میدان بلکور - لیون

میدان بلکور در مرکز لیون، محدوده‌ای میان رودهای «سون» و «رون» و در امتداد یکی از شریان‌های اصلی شرقی- غربی شهر است. این میدان که فاصله کوتاه و تقریباً یکسانی از هر دو رود دارد، بزرگ‌ترین میدان پیاده محور اروپا و سومین میدان بزرگ فرانسه است. چهار گذر اصلی شهر (دو پیاده‌راه و دو سواره‌راه) به این میدان منتهی شده که از خیابان‌های مهم تجاری با فروشگاه‌های مجلل هستند. استقرار میدان در مرکز شهر، سهولت دسترسی به آن، نزدیکی میدان به مراکز تجاری و بناهای تاریخی دیگر، عواملی هستند که به موفقیت این فضای جمعی منجر می‌شود. مجسمه لویی چهاردهم، پادشاه سوار بر اسب در وسط میدان، یادآور حوادث تاریخی فرانسه است و به خاطر ساز بودن و خوانایی آن منجر می‌شود. گشودگی میدان، هندسه مستطیلی، تنوع کاربری‌های اطراف میدان، استفاده به‌جا از مبلمان و فضای سبز، کنترل تردد سواره و حفظ حریم آسایش و امنیت پیاده از ویژگی‌های این فضای جمعی است و به موفقیت آن می‌انجامد. گشودگی و یکدست بودن میدان بلکور، امکان انجام فعالیت‌هایی مانند برگزاری نمایشگاه‌های دوره‌ای و هاکی روی یخ در زمستان را فراهم می‌کند. موفقیت این میدان وابسته به عوامل تاریخی و کارکردی است (تصویر ۱۱).

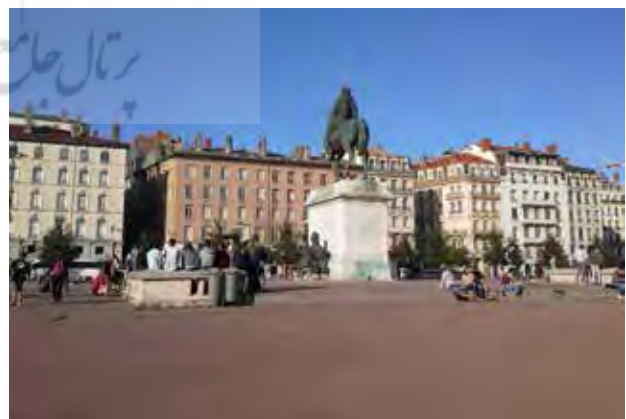
فضای مدرن - فرهنگی، عرصه مقابل مرکز فرهنگی ژرژ پمپیدو - پاریس

این فضا در مجاورت یکی از دو محور اصلی پاریس قرار گرفته است؛ محور شرقی- غربی، شامل عناصر مهم شهری پاریس مانند میدان باستیل، موزه لوور، میدان کنکور، طاق پیروزی و خیابان شانزلیزه بوده و به محله لادفانس منتهی می‌شود. استقرار مجموعه پمپیدو در مرکز تاریخی شهر و نزدیکی آن به محله قدیمی له‌آل - که در حال نوسازی است - از یک‌سو به خوانایی و شاخص بودن آن منجر شده و از سوی دیگر به سهولت در دسترس عموم است. حیاط این مجموعه، حدوحصر فیزیکی ندارد، بخشی از شهر بوده و در طول شبانه‌روز قابل استفاده است. علاوه بر عوامل کارکردی مذکور، خاطره جمعی افراد از بستر تاریخی پمپیدو، نقش مؤثری در موفقیت این فضا دارد. گشودگی، یکپارچگی و نبود عوامل فیزیکی مزاحم همچون مبلمان ثابت، از عوامل موفقیت این فضای جمعی است؛ مردم در هر ساعتی از شبانه‌روز می‌توانند در این عرصه شهری حضور داشته باشند، از کف‌سازی شیب‌دار برای نشستن استفاده کرده و به‌واسطه گشوده بودن فضا، دید خوبی به اطراف داشته باشند. اگرچه، پیرامون این حیاط گشوده شهری، درختانی وجود دارد، اما شکل‌گیری و موفقیت این فضای جمعی، وابسته به عناصر طبیعی نیست، بلکه مدیون عوامل تاریخی و کارکردی است (تصویر ۱۲).

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی

تصویر ۱۲. عرصه مقابل مرکز فرهنگی ژرژ پمپیدو مانند یک حیاط شهری شبانه‌روزی. مأخذ: آرشیو پژوهشکده نظر، ۱۳۹۴.

تصویر ۱۱. بلکور بزرگ‌ترین میدان پیاده محور اروپا و سومین میدان بزرگ فرانسه در مرکز شهر لیون. مأخذ: آرشیو پژوهشکده نظر، ۱۳۹۴.

تصویر ۱۳. طراحی و ساخت پاریون جدید در بندر قدیمی و خاطره‌ساز مarse، مجاور دریای مدیترانه. مأخذ: سیده فاطمه مردانی، ۱۳۹۵.

از عوامل موفقیت این فضای جمعی به شمار می‌رود. بنابراین موفقیت بندرگاه قدیمی مarse وابسته به هر سه عامل تاریخی، کارکردی و طبیعی است (تصویر ۱۳).
حاصل مطالعه ۱۰ فضای جمعی در فرانسه و ایتالیا و بررسی عوامل موفقیت هر یک در جدول ۱ خلاصه می‌شود:

فضای مدرن - تفریحی، پاریون بندر قدیمی - مarse

پاریون طراحی شده توسط معمار مشهور، ژان نوول، در مجاورت دریای مدیترانه، در نقطه‌ای از شهر مarse ساخته شده که آب دریا به داخل شهر نفوذ کرده است؛ جایی مشهور به بندر قدیمی شهر. گشوده بودن فضای شهری در کنار دریا، پتانسیل‌های بسیاری در اختیار شهروندان می‌گذارد؛ مردم به تماشای آب و حرکت قایق‌ها و کشتی‌ها می‌نشینند، به فروش محصولات دریایی شامل انواع ماهی، میگو، صدف و ... می‌پردازند، هنرمندان به اجرای موسیقی زنده مشغول‌اند، این فضا وعده‌گاهی برای قرارهای دوستانه و حتی لوکیشن فیلم‌برداری و حضور بازیگرانی مشهور است و رویدادهای جمعی دیگری از این قبیل. بندر قدیمی مarse، مکانی خاطره‌ساز و تاریخی بوده، اما اقدامات اخیر صورت گرفته از سوی شهرداری، مانند تغییر کف‌سازی، ساخت پاریونی مدرن، اولویت دادن به حضور افراد پیاده و جلوگیری از ساخت‌وساز در حریم دریا، منجر به تولید فضایی مدرن شده است. این عرصه شهری در هر ساعتی از شبانه‌روز، فعال بوده و مخاطبان بسیاری از اقشار متفاوت شهر در آن حضور دارند. گشودگی فضایی، باز بودن دید ناظران به سوی دریا و شهر، امکان نشستن و پاتوق کردن افراد روی کف‌سازی و عرصه پیاده، نورپردازی متناسب و طراحی شده که امنیت شبانه فضا را برقرار کرده و از سوی دیگر منجر به آلودگی نوری نشود.

جدول ۱. عوامل موفقیت هر یک از ۱۰ میدان. مأخذ: نگارنده.

نام فضای جمعی	عوامل موفقیت فضای جمعی		
	تاریخی	کارکردی	طبیعی
حیاط کلیسای نوتردام پاریس	۱	۱	۱
میدان دل دوئومو میلان	۱	۱	۰
میدان دل دوئومو فلورانس	۱	۱	۰
میدان تروا رم	۱	۱	۱
میدان سن مارکو ونیز	۱	۱	۱
میدان دل کامپو سیه‌نا	۱	۱	۱
میدان ناوونا رم	۱	۱	۱
میدان بلکور لیون	۱	۱	۰
حیاط ژرژ پمپیدو	۱	۱	۰
پاریون بندر قدیمی مarse	۱	۱	۱

نتیجه‌گیری

اگر بیش از عامل تاریخی نباشد، کمتر از آن نیز نیست. در عین حال عوامل تاریخی و کارکردی، مهم‌تر و اثرگذارتر از عوامل طبیعی به نظر می‌رسد.

حضور مؤثر عناصر طبیعی، اگرچه به موفقیت فضاهای جمعی می‌افزاید، اما فقدان آن، عاملی تعیین‌کننده نخواهد بود. آن‌چنان‌که برخی میدان‌ها شهری و فضاهای جمعی موفق، فاقد عناصر طبیعی همچون عرصه‌های سبز، آب‌نما، منظره‌ای از شهر یا کوه‌های اطراف و نشانه‌هایی از این قبیل هستند؛ مانند میدان بلکور لیون. قابل توجه است عوامل طبیعی به تملیف فضاهای جمعی کمک کرده و مهم‌تر از آن، در طول زمان، منظر طبیعی شاخصی در خاطر شهروندان ثبت می‌کند.

به این ترتیب با مطالعه نمونه‌های اروپایی، به نظر می‌رسد میان عوامل مطرح در موفقیت فضای جمعی، عوامل تاریخی و کارکردی، مهم‌تر از عامل طبیعی است. از سوی دیگر، میزان اثرگذاری دو عامل تاریخی و کارکردی در موفقیت فضاهای جمعی را نمی‌توان مقایسه کرد؛ گاه خصلت تاریخی یک فضا بر ضعف ناشی از ویژگی‌های کارکردی آن غلبه کرده و گاه فضایی فاقد اصالت تاریخی، به اعتبار عوامل کارکردی‌اش قوت می‌گیرد.

موفق بودن فضای جمعی وابسته به سه عامل تاریخی، طبیعی و کارکردی است. با مطالعه و بررسی این عوامل در چند نمونه از فضاهای جمعی شهرهای فرانسه و ایتالیا به نظر می‌رسد عامل تاریخی، یکی از عواملی است که نقش مهمی در موفقیت فضای جمعی دارد. شهر در گذر زمان، به عنوان موجودی خاطره‌ساز و واجد ارزش تاریخی، در اختیار مردم قرار گرفته و سیمای تثبیت‌شده‌ای از خود ارائه می‌کند. میزان تاریخی بودن بستری که فضای جمعی در آن شکل گرفته، مهم‌تر از قدمت آن فضا است؛ چه بسا موفقیت یک فضای جمعی مانند حیاط مرکز فرهنگی ژرژ پمپیدو در پاریس که عمر آن به نیم‌قرن نمی‌رسد، تحت تأثیر قدمت و پیشینه تاریخی عرصه‌ای باشد که در آن قرار دارد.

عامل تاریخی به تنهایی نمی‌تواند منجر به موفقیت فضاهای جمعی شود؛ چرا که توجه به عناصر کارکردی فضا نیز ضروری است. میدان کاپیتول، یکی از فضاهای شهر رم، در حال حاضر فضای جمعی موفق نیست؛ اگرچه ارزش تاریخی بسیاری دارد، اما متأثر از برخی عوامل کارکردی فضا همچون دسترسی نامناسب – علیرغم طرح کالبدی منحصر به فردش – فضای شهری سرزنده و پویایی به حساب نمی‌آید. به این ترتیب اهمیت عامل کارکردی

پی‌نوشت

این مقاله برگرفته از طرح پژوهشی «گردشگری فرهنگ شهری» است که در سال ۱۳۹۴ به مسئولیت آقای دکتر سیدامیر منصوری در پژوهشکده نظر انجام گرفته و نگارنده به عنوان همکار طرح در سفر مطالعاتی و برداشت‌های میدانی طرح مذکور به مدت ۱۸ روز به اروپای غربی (فرانسه - ایتالیا) مشارکت داشته است.

فهرست منابع

- مسعود لواسانی، منا. (۱۳۹۳). رد پای زندگی در شهر؛ مفهوم فضای جمعی در شهرهای هند، مجله هنر و تمدن شرق، ۲ (۶): ۴۲-۵۱.
- منصوری، سید امیر. (۱۳۸۸). جزوه درس منظر شهری، دانشگاه تهران: پردیس هنرهای زیبا.
- رشیدپور، نازیلا و سعیدی رضوانی، نوید. (۱۳۹۴). مقایسه تطبیقی عوامل مؤثر بر موفقیت فضاهای عمومی (خیابان و پارک) در ذهن و رفتار شهروندان آنکارا و تهران با تأکید بر نقش نظام برنامه‌ریزی فضای عمومی در شهرهای مذکور، فصلنامه مطالعات
- شهری، ۴ (۱۴): ۱۸-۵.
- مردانی، معصومه. (۱۳۹۳). میدان دل کامپو-سیه نا. www.etoood.com/NewsShow.aspx?nw=4543. تاریخ مشاهده ۹۴/۰۸/۱۷
- Piazza del Campo.(n.d.). available at <http://www.comune.siena.it/Il-Turista/Diversamente-Abili/Turismo-dei-suoni/Itinerari/Piazza-del-Campo> (2017.01.15)